

«ЧАС СМЕРТОХРИСТІВ. МІРАЖІ 2077 РОКУ» ЮРІЯ ЩЕРБАКА: ПИТАННЯ ЖАНРУ РОМАНУ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Кравченко В.О., Рожко Г.І.
Запорізький національний університет

Стаття присвячена з'ясуванню жанрової специфіки роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». На основі теоретичних розробок вивчено особливості романного жанру загалом. Автор статті бере за основу думки А. Ткаченка, О. Галича та ін. науковців щодо різновидів і модифікацій роману. Проведено аналіз літературознавчого дискурсу щодо жанру твору. Проаналізовано наукові та критичні праці, у яких йдеться про жанр твору «Час смертохристів. Міражі 2077 року» Ю. Щербака.

Ключові слова: жанр, роман, роман-антиутопія, політичний роман, фантастичний роман.

Постановка проблеми. Українська проза на сучасному етапі потужно розвивається. Вона різнопланова за тематичним та ідейним спрямуванням. Важливою ознакою сучасних романів є різноманітність жанрової структури та стильової оригінальності. Так як система жанрів не є сталою, то в сучасному літературознавстві все більше говорять про синтез жанрових утворень.

Завжди популярним був і залишається жанр роману. Існують різноманітні підходи до його структурування: за змістовим наповненням, тематикою, композиційною специфікою тощо. Назвати остаточний вдалий підхід до будь-якого видового групування роману важко, а тому автори та видавці часто визначають жанровий різновид творів, керуючись власним естетичним чуттям або ж модними книговидавничими тенденціями. У сучасній літературі природа роману особливо змінна.

Українські письменники відійшли від традицій художньої прози попередніх поколінь, зокрема «законсервованого» періоду радянської доби з його сумнозвісним соцреалізмом. Довготривале відмежування української літератури від зарубіжного літературного процесу сповільнило її якісний розвиток, зокрема в тематичному й жанровому планах. Але природа української літератури завжди мала заряд креативності, свободи та сміливості (що підтверджується постійним її «приборкуванням»), і тому у сприятливих умовах

незалежності держави став помітним «вибуховий» літературний прогрес. Навіть ті письменники, чие творче становлення відбувалось у радянський час, сьогодні вповні реалізують творче бачення світу, увиразнюють індивідуальний авторський стиль, експериментують із жанрами.

Помітним явищем в українській літературі є творчість Ю. Щербака. Від початку творчого становлення у 50-х рр. ХХ ст. до сьогодні він випробував різноманітні прозові жанрові форми, зокрема й документальний, політичний, фантастичний роман. У сучасному літературному просторі особливе місце посідають його романи «Час смертохристів. Міражі 2077 року» (2011), «Час великої гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084» (2014). Ці твори представлені жанром політичного трилеру і складають трилогію.

Гостросюжетність, глобальність піднятих проблем потребує відповідних художньо-стильових структур. Життєвий досвід, глибокі знання про навколишній світ, почуття художнього смаку, аналітичне мислення Ю. Щербака стали основою для створення складних жанрових форм. Твір «Час смертохристів. Міражі 2077 року», як видова категорія прози, складний і багатокомпонентний. Тож дослідження його жанру наразі досить актуальне.

Видавництво «Ярославів Вал» представило «Час смертохристів. Міражі 2077 року» як фан-

тастичний роман-антиутопію, політичний трилер. Звичайно, автор випробував специфічну жанрову форму задля гострого акцентування проблем і збудження уваги. Ю. Щербак розкрив сутнісні політичні аспекти, які передбачають потенційну руйнівну силу для України в майбутньому. Він художньо інтерпретував гострі конфлікти, секретні факти, підступні політичні ігри. Усе це достовірно перевтілює у конструкцію політичного роману-антиутопію, чим викликав жваву літературознавчу дискусію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про жанрову специфіку «Часу смертохристів. Міражі 2077 року» писали Т. Бовсунівська, О. Гірник, О. Гольник, М. Стріха та інші. Кожен із дослідників знаходить свої концептуальні рішення в жанровій характеристиці твору, оскільки він складний за змістовими планами та структурними нашаруваннями.

Виділення невідомих раніше частин загальної проблеми. Дискурс щодо особливостей жанру роману-антиутопії продовжується. Він потрібний для осмислення можливостей сучасної літератури, адже все помітніше є тенденція до популяризації різноманітних модифікацій нереалістичних романів.

Мета статті – аналіз літературознавчих праць щодо жанрової характеристики роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: на основі літературознавчих досліджень вивчити специфіку жанру роману, його різновиди та модифікації; осмислити думки вчених щодо жанрових ознак роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року».

Виклад основного матеріалу. Жанр – особливе явище в визначенні структури художнього твору. Для вивчення жанру роману «Час смертохристів», його різновиду й модифікацію необхідно керуватись теоретичними напрацюваннями вчених.

М. Дудніков зазначив: «Кожний із жанрів (конкретних типів жанрів) виникає для того, щоб по-особливому відтворити ті характерні риси, сторони, відтінки дійсності, які найбільшою мірою відповідають його традиційним можливостям» [5, с. 174]. Цей процес помітно втілюється в модель роману Ю. Щербака. Неординарний зміст і тема знайшли непередбачувану форму.

У питанні жанру роман найбільш гнучка художня структура, яка швидко розвивається, набуває нових рис. У теоретичних розробках романного жанру використовуються різноманітні принципи структуризації, що важливо для осмислення природи новітнього роману.

Роман ХХІ ст. правильно аналізувати, враховуючи історико-культурні особливості часу та тематичний план. Ґрунтовною є класифікація А. Ткаченка, за якою жанрові різновиди роману ідентифікуються за історико-культурними епохами та за провідною темою [12, с. 88]. У визначенні жанрових різновидів роману варто зважати на зміст і форму. За змістом О. Галич визначає історичний, соціально-психологічний, фантастичний, сатиричний, воєнно-патріотичний, біографічний, мемуарний, а за формою – роман у новелах, роман-хроніка, химерний роман, роман-сповідь [2, с. 110, 267]. Ю. Ковалів пропонував класифікувати романи за тематикою

(соціальний, соціально-побутовий, родинно-побутовий, історичний, воєнний, філософський, інтелектуальний, психологічний, сентиментальний, сатиричний, пригодницький, детективний, документальний, автобіографічний, біографічний, жіночий, науково-фантастичний, еротичний, мариністичний, урбаністичний, утопічний, анти-утопічний, виробничий) [7, с. 232].

Складність у тематично-модифікаційному жанровому утворенні «Часу смертохристів» Ю. Щербака яскраво представляє вибагливість сучасних номінувань. Настільки логічним, удалим і точним є визначення «політичний трилер, фантастичний роман-антиутопія» можна говорити лише після детального аналізу структури твору.

Важливо тут охарактеризувати думки вчених та літературних критиків з приводу жанрової природи твору. Політична тематично-змістова канва у романі проглядається чітко. В українському літературознавстві ще не здійснено системного дослідження жанру політичного роману. На увагу заслуговує визначення його рис, запропоноване К. Шабаль, а саме: «в основі твору лежать реальні політичні події...; основна думка акцентована на проблемах соціально-політичного характеру...; головні герої є виразниками ідеологічних і політичних переконань автора...; текст документалізовано...; існує баланс між реальністю і вимислом...; переважає суспільно-політична лексика» [13, с. 278]. Ці риси, окрім реальної основи, притаманні роману «Часу смертохристів». Основою твору є вигадані події 2077 року, що є підставою розглядати роман у площині жанру фантастики.

У наукових дослідженнях роману більше уваги надано його жанровій модифікації, адже місце антиутопії в українській прозі ще хитке й непримітне. Хоча роман-антиутопія залежно від теми, ідеї та проблематики може мати своєрідні модифікації, все ж йому притаманна усталена модель, матриця. Антиутопія – це «зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто принагідних соціальних ідеалів» [8, с. 48]. Жанрова природа антиутопії своєрідна за суттю і формою. Вона перебувала в колі досліджень і зарубіжних науковців (А. Воробйова, М. Геллер, Є. Ковтун, Ц. Тодоров, Є. Шацький), і українських (О. Євченко, Ю. Жаданов, О. Копач, І. Пархоменко, Г. Сабат, А. Соловійова).

Веручи до уваги сутність антиутопічного жанру, науковці активно досліджують його незвичайну природу, знаковість окремих складових, адже образи, деталі, часопростір відіграють конкретну роль у розбудові сюжету й розкритті ідеї. Ю. Жаданов та І. Кулікова стверджували, що час в антиутопії умовний, створений людиною, «фрагментарний, передбачає багатоваріативність, альтернативність у реалізації однієї й тієї ж долі, однієї й тієї ж події», а простір – обмежений (острів, місто) [6, с. 103].

Досліджуючи антиутопію як символічну модель суспільства тотальної деперсоналізації, А. Соловійова зазначила: «Антиутопія – це напрям у художніх творах... який полягає в сатирично-алегоричному змалюванні будь-якого суспільства, в якому запанували негативні

тенденції розвитку...» [10, с. 58]. Науковець вважає, що роман-антиутопія – це «умовний прогноз-попередження, символічна модель розвитку суспільства за умов збереження в ньому існуючих негативних проблем» [10, с. 58].

Одним із головних питань літературознавства у дослідженні роману-антиутопії залишається виявлення його жанрових варіацій. Сучасні науковці виділяють різні модифікації, які сформувалися залежно від вимог часу, цінностей суспільства, новітніх глобалізаційних процесів. І. Пархоменко назвав такі різновиди: роман-пародія, роман-метафора, роман-енциклопедія, роман-детектив, практопія, екоутопія, анти-антиутопія, постантиутопія, антиутопія «темного майбутнього», есхатологічна антиутопія, постапокаліптична антиутопія, бестіарна антиутопія, постантиутопія, кіберпанк [9].

Антиутопія – як художня пересторога суспільству є важливим і вчасним явищем у сучасному українському літературному процесі, тому й привертає особливу увагу. В аспекті розвитку цього жанру О. Гірник назвав роман Ю. Щербак «Час смертохристів. Міражі 2077 року» «знаком часу, нашого українського часу» [3]. Літературознавці вбачають у романі специфічні риси, які кваліфікують його в жанрі антиутопії.

Усі романи трилогії про Час Ю. Щербак Т. Бовсунівська назвала постапокаліптичними. Для аргументації наведено такі чинники в зображенні художньої дійсності: «пережитий жах від «кінця світу», поруйновані урбаністичні пейзажі, імена персонажів або відсутні, або специфічно замінені, Бог як віддалена й мовчазна субстанція, що втручається у скорботи людей, лейтмотив пустки/порожнечі/пустоти як кінця цивілізації...» [1, с. 3–4]. Вона ж пропонує розглядати твори Ю. Щербак і як модифікацію духовного роману, а не антиутопію: «На відміну від усіх варіацій антиутопій, акценти в такому творі розставлені на духовності людини і всі художні засоби слугують меті розкриття душі, людського та божественного духу» [1, с. 4].

На думку Т. Бовсунівської, постапокаліптичний роман – це «свідчення ієрофанії» (оприявлення священного) [1, с. 15]. Дослідниця наголошує: «Духовний досвід у такому творі неповторний та індивідуальний, і саме він складає сюжет. Ієрофанія – ось визначальна жанрова характеристика всіх модифікацій духовного роману. Поза контекстом сакрального світовідчуття сучасника цей роман не ідентифікується, переплутуючись з іншими генеалогічними категоріями» [1, с. 15].

Такий принцип визначення жанрових рис роману вказує на українську специфіку нереалістичних творів. Опираючись на досвід класичної фантастичної літератури, українські автори, зокрема й Ю. Щербак, урізноманітнюють жанри.

На духовний аспект роману «Час смертохристів. Міражі 2077 року» указав М. Стріха. Схиляючись до формального визначення жанру антиутопії, він зазначав: «Напевно, для самого Щербак важливіший інший, моральний план його роману: боротьба «смертохристів» з етичною та духовною спадщиною християнської цивілізації» [11, с. 5].

Вивчаючи жанрові особливості «Часу смертохристів. Міражі 2077 року», О. Гольник спростував думку про фантастичне як визначальну рису його природи: «Антропоцентричність роману Ю. Щербак дає право ідентифікувати цей твір швидше як дистонію – унікальний філософський жанр ХХ ст., що активізувався в час постмодернізму, і для якого характерне зображення суспільства... Словом – це художнє відтворення світу, де сила розуму перемагає сили добра» [4, с. 14]. Науковець акцентував на такій жанровій ознаці як містифікаційність: «Жанрова «заплутаність» цього твору бентежить багатьох читачів і критиків з однієї причини: відверто впізнавані ситуації нашого політичного, соціального, економічного та духовного сьогодення (а іноді – минулого) автор переносить у майбутнє, містифікуючи реципієнтів його творів» [4, с. 14]. О. Гольник пропонує трактувати риси антиутопії як засіб інакомовлення, а доміантними жанровими ознаками називає ознаки сатиричної трагедії (гротеск, іронію, сатиру, сарказм).

Отже, антиутопія як літературне явище, що попереджає людство про ймовірність катастрофи через його помилки, по-різному виявляє жанрові риси. Автор активно використовують алегорію, символіку, умовність, сатиру тощо. Різні підходи до зображення художньої дійсності та ідейного завантаження формують нові жанрові модифікації. Тому остаточно ідентифікувати роман «Час смертохристів. Міражі 2077 року» як жанр не просто, оскільки за змістом і формою він неоднорідний.

Висновки і пропозиції. Науковці не мають однозначної думки щодо жанрового номінування роману Ю. Щербак «Час смертохристів. Міражі 2077 року». У подальшому вивченні своєрідності жанрових особливостей твору варто користуватися комплексом механізмів, що дадуть можливість схарактеризувати роман за тематично-змістовими та модифікаційними показниками.

Список літератури:

1. Бовсунівська Т. Профетичні романи Юрія Щербак в контексті сучасної постапокаліптики / Т. Бовсунівська // Слово і час. – 2015. – № 7. – С. 3–17.
2. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 487 с.
3. Гірник О. «Хронос «смертохристів» як signum temporis. Частина 1». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/17672-xronos-smertoxristiv-yak-signum-temporis-chastina-1.html>
4. Гольник О. Жанрові особливості роману Ю. Щербак «Час смертохристів» / О. Гольник // Вісник // Запорізького національного університету: зб. наук. пр.: Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. – № 2. – С. 13–19.
5. Дудніков М. Проблема жанру в літературознавстві / М. Дудніков // Література. Фольклор. Проблеми поезії: зб. наук. пр. – Вип. 29. – Ч. 1. – К.: Твім інтер, 2010. – С. 170–179.
6. Жаданов Ю. Художня модель хронопопу в антиутопічному жанрі другої половини ХХ століття / Ю. Жаданов, І. Кулікова // Питання літературознавства. – 2014. – № 89. – С. 97–106.
7. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / [автор-укладач Ю. Ковалів]. – К.: Академія, 2007. – Т. 2. – 607 с.

8. Літературознавчий словник-довідник / [редакційна колегія Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко]. – [2-ге вид., виправл., доповн.]. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
9. Пархоменко І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/parkhomenko.pdf
10. Соловійова А. Антиутопія як символічна модель суспільства тотальної деперсоналізації / А. Соловійова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/162-150-11.pdf
11. Стріха М. Чи буде почуто пересторогу Юрія Щербака? Спроба рецензії на роман Юрія Щербака «Час смертохристів». Міражі 2077 року // Літературна Україна. – 2011. – 13 жовтня. – № 39. – С. 1.
12. Ткаченко А. Мистецтво слова: вступ до літературознавства: підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навч. закл. – 2-е вид., випр. і доповн. / А. Ткаченко. – К.: Київський університет, 2003. – 448 с.
13. Шабаль К. Суспільні події як основа інтерпретації сучасного політичного роману / К. Шабаль // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр.: Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – № 2. – С. 275–281.

Кравченко В.А., Рожко А.И.

Запорожский национальный университет

«ВРЕМЯ СМЕРТОХРИСТОВ. МИРАЖИ 2077 ГОДА» ЮРИЯ ЩЕРБАКА: ВОПРОС ЖАНРА РОМАНА В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

Статья посвящена вопросу жанровой специфики романа Ю. Щербака «Время смертохристов. Миражи 2077 года». На основе теоретических разработок изучены особенности романного жанра в целом. Автор статьи берет во внимание мнения А. Ткаченко, А. Галича и др. ученых о разновидностях и модификациях романа. Проведен анализ литературоведческого дискурса вокруг жанра романа-антиутопии. Сделан анализ научных и критических работ, в которых определяется жанр «Времени смертохристов. Миражи 2077 года» Ю. Щербака.

Ключевые слова: жанр, роман, роман-антиутопия, политический роман, фантастический роман.

Kravchenko V.A., Rozhko A.I.

Zaporizhzhya National University

«TIME OF CHRISTOTHANATISTS: MIRAGES 2077» OF YURII M. SHCHERBAK: ISSUES OF THE GENRE OF THE NOVEL IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary

The article is devoted to the issue of genre specifics of Yu. Scherbak's novel of «Smertohrysts. Mirages of 2077». The author, relying on theoretical research, studies distinctive features of the novel's genre in general. The author considers opinions of A. Tkachenko, O. Halych and other scholars regarding varieties and modifications of the novel. The set of scholar and critical papers, where the genre of the novel have been defined, was analyzed in the article.

Keywords: genre, novel, romance, anti-utopia, political novel, fantastic novel. genre, novel, romance, anti-utopia, political novel, fantastic novel.